

O'ZBEK TILIDA BOG'LOVCHILAR: GRAMMATIK VOSITA VA USLUBIY IMKONIYAT

Istamova Iroda

Alisher Navoiy nomidagi O'zbek tili va adabiyoti universiteti ona tili talimi yo'nalishi
303-guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15679465>

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilidagi bog'lovchilarning grammatik va stilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Bog'lovchilarning gap va matn birliklaridagi mantiqiy bog'lovchilik roli, ularning sintaktik vazifalari hamda turli matn uslublarda (badiiy, ilmiy, publitsistik) ifodalanish uslublari ochib beriladi. Shuningdek, maqolada bog'lovchilarning kontekstdagi funksional yuklamasi jadval asosida yoritiladi va ularning stilistik imkoniyatlari misollar orqali tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari bog'lovchilarning til birliklarini bog'lovchi vosita sifatidagi o'rni va matn yaratishdagi ahamiyatini namoyon etadi.

Kalit so'zlar: Bog'lovchi, grammatik birlik, stilistik vosita, sintaktik vazifa, matn uslubi, o'zbek tili, funksional tahlil.

CONJUNCTIONS IN THE UZBEKISTAN LANGUAGE: GRAMMATICAL MEANS AND STYLISH POSSIBILITIES

Abstract. This article analyzes the grammatical and stylistic features of connectives in the Uzbek language. The role of connectives as logical connectors in sentences and text units, their syntactic functions, and the ways of expression in various text styles (artistic, scientific, journalistic) are revealed. The article also highlights the functional load of connectives in context on the basis of a table and analyzes their stylistic capabilities through examples. The results of the study demonstrate the role of connectives as a means of connecting language units and their importance in text creation.

Keywords: Conjunction, grammatical unit, stylistic device, syntactic function, text style, Uzbek language, functional analysis.

KIRISH

O'zbek tilining murakkab va boy tizimini to'g'ri anglash, uning elementlari – jumladan bog'lovchilarning ham o'ziga xos o'rni va vazifalarini chuqur o'rganish bugungi kun uchun dolzarb masalalardan biridir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, “Til millatning ko'zgusi, uning o'zligini, tarixini, madaniyatini aks ettiruvchi eng muhim vosita hisoblanadi.”[1]

Shu sababli ona tilimizning asosiy vositalaridan biri bo'lgan bog'lovchilarning grammatik va stilistik xususiyatlarini tadqiq etish muhim ahamiyatga ega.

Tilda nutqning mazmunli va mantiqiy ifodalanishini ta'minlovchi muhim vositalardan biri bu – bog'lovchilardir. Ular so'zlar, so'z birikmalari, gaplar va hatto matn birliklarini o'zaro bog'lash orqali nutqning yaxlitligini ta'minlaydi. Bog'lovchilar orqali turli grammatik munosabatlar ifodalanadi, mantiqiy bog'liqlik yaratiladi va mazmunli ohang hosil qilinadi.

O'zbek tilshunosligida bog'lovchilar avvalo grammatik birlik sifatida o'rganiladi, ya'ni ular gap tuzilishidagi rolga qarab tahlil qilinadi. Biroq, zamonaviy tilshunoslik tendensiyalari shuni ko'rsatmoqdaki, bog'lovchilar faqatgina grammatik vosita emas, balki stilistik imkoniyatlarga ham ega, ya'ni ular orqali matnning uslubiy ko'rinishi, ekspressivligi, emotsional ifodasi boyitilishi mumkin.

Mazkur maqolada o'zbek tilidagi bog'lovchilar ikki yo'nalishda – grammatik vosita sifatida ularning gap va matn tuzilishidagi funksiyasi, shuningdek, uslubiy jihatdan nutqqa

kiritadigan emotsional, semantik va ekspressiv imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bog'lovchilarning adabiy matnlardagi ifodaviy kuchi, uslub yaratishdagi ahamiyati ham namoyon etiladi.

O'zbek tilida bog'lovchilar – mustaqil leksik ma'noga ega bo'lmagan, ammo so'zlar, so'z birikmalari, gaplar va gap bo'laklari orasida grammatik munosabatni ta'minlovchi yordamchi so'zlar hisoblanadi.[2] Ular mustaqil so'z turkumlaridan farqli o'laroq, real predmet, hodisa yoki belgi, harakatni ifodalamaydi, balki faqatgina bog'lovchi vazifani bajaradi.

O'zbek tilidagi bog'lovchilar morfologik jihatdan o'zgarmas so'zlar qatoriga kiradi. Ular egalik, kelishik, fe'l zamonlari, shaxs qo'shimchalarini olmaydi, ya'ni grammatik shakllanmaslik ularning asosiy morfologik belgilaridan biridir.[3] Masalan: *va, yoki, lekin, ammo, chunki, agar, go'yo* kabi bog'lovchilar o'z shaklini o'zgartirmaydi va nutqda qanday bo'lsa, shunday ishlatiladi.

Sintaktik jihatdan bog'lovchilar gap bo'laklari emas, ammo gap va matn tarkibini tashkil etishda vositachilik qiluvchi birliklardir.[4] Ular:

- So'zlar orasida: *aka-uka va opa-singillar;*
- Gap bo'laklari orasida: *U yoki men boraman;*
- Gaplar orasida: *Men uyga ketdim, chunki kech bo'lgan edi* tarzida turli sathlarda ishlatiladi.

Bog'lovchilar asosan murakkab gaplar tuzilmasida muhim rol o'ynaydi. Ular orqali bog'langan (bog'lovchi vositali) murakkab gaplar yuzaga keladi.[5] Masalan:

- Biriktiruvchi bog'lovchilar: *va, ham, -u;*
- Qarama-qarshi bog'lovchilar: *lekin, ammo, biroq;*
- Sabab bog'lovchilari: *chunki, negaki, zero;*
- Shart bog'lovchilari: *agar, agar-da, baski* — bularning har biri turli sintaktik munosabatlarni ifodalaydi.

Shuningdek, bog'lovchilar sintaktik vosita sifatida gaplararo aloqani ta'minlash, mantiqiy bog'liqlikni yaratish, nutqning yaxlitligini saqlashda xizmat qiladi. Ular gaplar orasida semantik o'zaro bog'liqlikni mustahkamlab, matn uyg'unligini ta'minlaydi.

Bog'lovchilar – tilning sintaktik tizimida gap va gap bo'laklarini bog'lovchi, ularni bir butun matnga aylantiruvchi muhim grammatik vositalardan biridir. Ularning asosiy vazifasi – fikrlarni mantiqiy, tartibli va aniq tarzda bog'lashdir. Shuningdek, bog'lovchilar nutqning stilistik rang-barangligini ta'minlab, ma'no ifodasini yanada boyitadi.

Bog'lovchilarning grammatik va stilistik tahlili:

Bog'lovchi	Grammatik funksiyasi	Stilistik imkoniyatlari	Misol	Matn turi
va	Biriktiruvchi bog'lovchi, so'zlar, gaplar yoki gap bo'laklarini bog'laydi	Neytral, oddiy, jamoaviylik va birlashtiruvchi ohang	<i>“Kitob va daftar stol ustida turibdi.”</i>	Badiiy, ilmiy, publitsistik
lekin	Zidlov bog'lovchi, qarshilik va ziddiyat bildiradi	Dramatizm, qarama-qarshilik, emotsional kuch	<i>“U yurdi, lekin orqasiga bir marta ham qaramadi.”</i>	Badiiy, publitsistik
chunki	Sabab bog'lovchisi,	Asoslovchi,	<i>“U uyda qoldi,</i>	Ilmiy,

	sabab-oqibat munosabatini ko'rsatadi	tushuntiruvchi, mantiqiy ohang	<i>chunki kasal edi.</i> "	publitsistik
yoki	Ayiruv bog'lovchisi, alternativ imkoniyatlarni ifodalaydi	Noaniqlik, shubha, shartli yoki qo'shimcha tanlov (muqobil)	<i>"Yo yomg'ir yog'sin, yoki oftob charaqlasin."</i>	Badiiy, kundalik
agar... unda	Shart-oqibat bog'lovchisi, shart va natijani ko'rsatadi	Mantiqiy qat'iylik, shartli fikr bildiruvchi, ilmiy ohang	<i>"Agar u kelsa, unda boshlaymiz."</i>	Ilmiy, publitsistik
balki	Qo'shimcha ma'no qo'shuvchi, kuchaytiruvchi bog'lovchi	Kuchaytiruvchi, ta'kidlovchi, ko'proq publitsistik ohang	<i>"Yoshlar nafaqat ta'lim olishi, balki jamiyatda faol bo'lishi kerak."</i>	Publitsistik
ammo	Zidlov bog'lovchi, ziddiyatni bildiradi	So'zning og'irligini oshiruvchi, mantiqiy va uslubiy keskinlik	<i>"U ilmiy ishladi, ammo natija kutgandek bo'lmadi."</i>	Ilmiy, publitsistik
hatto	Qo'shimcha darajani oshiruvchi, ajratuvchi bog'lovchi	Ta'kidlash, hayrat yoki chuqurlik hissi beradi	<i>"U hatto kech qolmadi."</i>	Badiiy, publitsistik
shuning uchun	Sabab-oqibat bog'lovchisi, natijani bildiradi	Mantiqiy tushuntirish, asoslash, rasmiy ohang	<i>"Ishlar yaxshi ketmoqda, shuning uchun xursandmiz."</i>	Ilmiy, publitsistik

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bog'lovchilar o'zbek tilining sintaktik va stilistik tizimida muhim o'rin tutadi. Ular gap va gap bo'laklarini mantiqiy ravishda bog'lab, nutqning aniq, tartibli va tushunarli bo'lishini ta'minlaydi. Grammatik jihatdan bog'lovchilar qo'shuvchi, qarama-qarshi, sabab-oqibat, tanlov va shart-oqibat funksiyalarini bajaradi. Stilistik nuqtai nazardan esa ular nutqga turli ohanglar, jumladan jamoaviylik, drammatizm, asoslash, shubha va mantiqiy qat'iylik kabi rang-barangliklarni olib kiradi.

Badiiy, publitsistik va ilmiy matnlarda bog'lovchilarning roli turlicha namoyon bo'lib, har bir uslubga xos o'ziga xos ifoda vositalarini yaratadi. Shuning uchun bog'lovchilarning grammatik va stilistik xususiyatlarini chuqur o'rganish tilshunoslikda katta ahamiyatga ega.

Tahlil natijalari ko'rsatdiki, bog'lovchilar nafaqat nutqning mantiqiy bog'lanishini ta'minlaydi, balki matnning stilistik bezagini yaratishda ham muhim vosita hisoblanadi. Shu bois, ularning grammatik va uslubiy imkoniyatlarini chuqur o'rganish, til o'rganish va o'qitishda ham samarali qo'llanilishi mumkin.

REFERENCES

1. Shavkat Mirziyoyev. “O‘zbek tilini rivojlantirish masalalari” mavzusidagi nutq. Toshkent, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Matbuot-xizmati, 2020 yil.
2. Jo‘rayev M. O‘zbek tilining sintaksisi. – Toshkent: Fan, 2006. – B. 85.
3. Madvaliyev A. O‘zbek tilining grammatikasi. 1-kitob. – Toshkent: O‘zbekiston, 2003. – B. 112.
4. Sodiqov S. O‘zbek adabiy tili stilistikasi. – Toshkent: Fan, 1983. – B. 147.
5. Ergashova Z. Sintaktik birliklarning ifoda vositalari. – Toshkent, 2014. – B. 69.